

Some reasons for companies avoiding taxes

Jasurbek MARDANOV¹

Academy of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 2021
Received in revised form
28 April 2022
Accepted 20 May 2022
Available online
10 June 2022

Keywords:

tax evasion,
large companies,
income,
tax crime,
leverage,
lobbying.

ABSTRACT

The paper discusses the reasons for the commission of a crime in the form of tax evasion by companies in the Republic of Uzbekistan and conducts a comparative analysis of some of the reasons with foreign countries. In the course of the study, the author comes to the following conclusions: 1. The provision of benefits to some companies leads to tax evasion by other companies, which are not subject to these benefits. 2. Large companies have more power and influence, which allows them to determine the policy for establishing tax collections in the country. 3. Companies with a large turnover must pay more taxes, which leads to the search for ways to evade taxes. 4. Leverage as a financial instrument has a negative impact on the fight against tax evaders.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss5/S-pp300-306>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Компанияларнинг солиқларни тўлашдан бўйин товлашининг баъзи сабаблари

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

солиқ тўлашдан бўйин
товлаш,
йирик компаниялар,
даромад,
солиқ жинояти,
левередж,
лоббизм.

Мақолада Ўзбекистон Республикасида компаниялар томонидан солиқ тўлашдан бўйин товлаш кўринишидаги жиноят содир этилиши сабаблари кўриб чиқилган ва айрим сабаблар хорижий давлатлар билан қиёсий таҳлил қилинган. Муаллиф тадқиқот жараёнида қуйидаги хулосаларга келади: 1. Айрим компанияларга имтиёзлар берилиши бу имтиёзлар қўлланилмайдиган бошқа компаниялар томонидан солиқ тўлашдан бўйин товлашга олиб келади. 2. Йирик компаниялар кўпроқ куч ва таъсирга эга бўлиб, бу уларга мамлакатда солиқ йиғимларини ўрнатиш сиёсатини белгилаш имконини беради.

¹ Independent researcher of Academy of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan.
E-mail: husniddinovichjasurbek@mail.ru.

3. Айланмаси катта бўлган компаниялар кўпроқ солиқ тўлашлари кераклиги, уларнинг солиқларни тўлашдан бўйин товлаш йўллари излашга олиб келади.
4. Левередж молиявий восита сифатида солиқ тўлашдан бўйин товлочиларга қарши курашга салбий таъсир кўрсатади.

Некоторые причины уклонения компаний от уплаты налогов

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

уклонение от уплаты налогов,
крупные компании,
доход,
налоговое преступление,
левередж,
лоббизм.

В работе рассматриваются причины совершения преступления в виде уклонения от уплаты налогов компаниями в Республике Узбекистан и проводится сравнительный анализ некоторых причин с зарубежными странами. В ходе исследования автор приходит к нижеследующим выводам: 1. Предоставление льгот одним компаниям приводит к уклонению от уплаты налогов другими компаниями, в отношении которых не распространяются данные льготы. 2. Крупные компании обладают большей властью и влиянием, что позволяет им определять политику по установлению налоговых сборов в стране. 3. Компании с большим оборотом должны платить больше налогов, что приводит к поиску путей уклонения от уплаты налогов. 4. Левередж как финансовый инструмент оказывает негативное влияние на борьбу с неплательщиками налогов.

Солиқ тўлашдан бўйин товлаш муҳим аҳамиятга эга, чунки у давлатнинг пул йиғиш ва сиёсатни ҳаётда татбиқ этиш имкониятини чеклайди, ўз навбатида, солиқ тўловчилар солиқ солиш базасини камайтириш йўллари топадилар. Шу сабабли солиқ тўлашдан бўйин товлаш муаммосини ўрганиш криминалистик нуқтаи назаридан долзарб илмий тадқиқот ҳисобланади. Ривожланган дунёнинг кўпгина мамлакатлари қонунларни тўлиқ ва аниқ қилиш, солиқ тушумларига бўлган эҳтиёжи туфайли солиқ тўлашдан бўйин товлашга қарши курашиш мақсадида фискал сиёсат олиб бормоқда [14]. Шу билан бир вақтда, бизнес юритишда бутун дунё бўйлаб компаниялар солиқ тажовузкор ҳаракатлари орқали солиқ мажбуриятларини минималлаштириб келмоқда [11, 14].

Бу йўналишда хорижлик тадқиқотчиларнинг кўплаб илмий ишлари мавжуд. Мисол учун, Ҳанлон ва Ҳейтзман [9] солиқ тўлашдан бўйин товлашни жуда кенг таърифлайдилар ва “талабларга риоя қилмаслик”, “бўйин товлаш” ва “яшириш” каби атамаларга таъриф берадилар. Тадқиқот мақсадларимиз учун биз солиқ тўлашдан бўйин товлаш деганда, солиқ қонунчилиги доирасидан ташқаридаги солиқ тажовузкорлиги, солиқ қонунчилиги доирасидаги солиқ тажовузкорлигини солиқ тўлашдан бўйин товлаш деб таърифлаймиз. Аниқроғи, солиқ тўлашдан бўйин товлаш – бу солиқ мажбуриятларини ноқонуний камайтириш мақсадида солиқ қонунчилигини бузиш ёки четлаб ўтишга қасддан уринишдир [7]. Бошқача

қилиб айтганда, солиқ тўлашдан бўйин товлаш пул билан боғлиқ бўлган жиноий жазога сазовор қилмишдир. Бошқа томондан, таърифга кўра, солиқ тўлашдан бўйин товлаш – солиқ мажбуриятларини қонуний равишда камайтирилишидир [12]. Солиқ тўлашдан бўйин товлаш – давлат бюджетига солиқ тўлашдан қонуний бўйин товлаш. Солиқ тўлашдан бўйин товлаш қонун ҳужжатларидаги бўшлиқлардан солиқ тўловчи фойдасига (кейинги ўринларда “бўшлиқлар” деб юритилади) фойдаланиб, қонуний солиқ тўлашдан бўйин товлашдан иборат бўлиб, қонун тўлиқ бўлмаган ёки аниқ бўлмаган ҳолатдагина амалга оширилиши мумкин.

Мақолада компаниялар раҳбарияти томонидан солиқ тўлашдан бўйин товлаш соҳасида жиноят содир этиш сабабларини ўрганиш бўйича ривожланган мамлакатлар ҳуқуқшунос олимларининг илмий-назарий қарашлари ва у билан боғлиқ амалиёт ўрганиб чиқилди, барча маълумотларни йиғиб қайта таҳлил қилинганда қуйидаги ҳолатлар мазкур вазиятга сабаб бўлиши аниқланди:

Биринчидан, охириги йиллардаги қонунчиликдаги ўзгаришлар маҳаллий компаниялардан (солиқ тўлашдан бўйин товлайдими ёки аксинча) фарқли ўлароқ йирик хорижий компанияларга (инвесторларга) имтиёзлар тақдим этмоқда ва имтиёзлар кучга киргандан кейин маҳаллий компанияларда солиқларни тўлашдан бўйин товлаш ҳолатлари учраб турибди. Натижада, чет эллик инвестор томонидан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ишлаб чиқарилган товарлар солиқ имтиёзлари ва божхона тўловларидан озод қилингани сабабли бундай имтиёзлар тақдим этилмаган маҳаллий ишлаб чиқарувчи товарларига нисбатан анча арзонроқ нархга ишлаб чиқарилади. Ушбу ҳолат маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг товарлари нархининг ошишига сабаб бўлади, бу эса, ўз-ўзидан, мазкур товарларнинг хорижий инвесторнинг ўхшаш маҳсулоти билан рақобат қила олмаслигига олиб келади. Ушбу вазият туфайли миллий компаниялар ўз маҳсулотларини сотиш учун уларнинг нархини паст баҳолашга мажбур бўладилар ва бундай фарқни қоплаш учун солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш соҳасидаги қонун ҳужжатларини бузадилар.

Қонунчиликни ўзгаришига мисол сифатида Руминия тажрибасини кўриб чиқишимиз мумкин. 2016 молия йилигача Руминияда солиққа тортиладиган даромадни аниқлаш, ундан қилинган харажатларни чегириб ташлаш йули билан ҳисобланган. 2016 йилдан кейин молиявий натижани ҳисоблашда тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун қилинган барча харажатлар солиққа тортиладиган даромаддан чегириб ташланадиган бўлди. Қонунчиликдаги яна бир ўзгариш харажатларни тасдиқловчи ҳужжатларга бўлган эҳтиёж билан боғлиқ. 2016 молия йилидан олдин тасдиқловчи ҳужжатларсиз ҳисобга олинган харажатлар Солиқ кодексига мувофиқ, солиққа тортиладиган даромадларни ҳисоблашда чегириб ташланадиган харажатлар сифатида ҳисобга олинмаслиги керак эди. Бироқ 2016 йил 1 январдан 227/2015-сонли Солиқ кодексини (2016–2017 йилларда амалга бўлаган) тасдиқлаш бўйича қонун кучга кириши натижасида юқоридаги қоида амал қилмаяпти. 2016 йилда Руминиянинг Солиқ кодекси солиқ тўловчилар фойдасига қўлланиладиган “*in dubio contra fiscum*” тамойили билан тўлдирилди ва шу билан уларни солиқ органлари томонидан қонунни ноқонуний қўллашдан ҳимоя қилди [3]. Шундай қилиб, компаниялар 2016 йилги Солиқ кодексига киритилган ўзгартиришларни ўзларининг фойдасига талқин қиладиган бўлди,

яъни улар ўз иқтисодий фаолиятида амалга оширадиган харажатларни даромад солиғини ҳисоблашда чегириб ташланадиган харажатларга қўшиш имкониятига эга бўлдилар, ўз навбатида, бу ҳолат даромад солиғи камайишига сабаб бўлди. Қонунчиликка киритилган ушбу барча ўзгартишлардан сўнг даромад солиғи тўловчилар учун чегириб ташланадиган харажатлар доираси сезиларли даражада кенгайди, фикримизча, бу ҳолат, уларни солиқ тўлашдан бўйин товлашга ундайди.

Иккинчидан, олдинги тадқиқотлар шуни кўрсатадики, узоқ муддатли солиқ тўлашдан бўйин товлаш компаниянинг йириклиги билан боғлиқдир [5, 17]. Бунинг йирик компаниялар кичикроқ компанияларга нисбатан кўпроқ ҳокимиятга эга эканлиги билан изоҳлаш мумкин. Йирик компаниялар кичикроқ компанияларга қараганда сиёсий жараёнга ўз фойдасига кўпроқ таъсир кўрсатишга қодир [19]. Хусусан, йирик компаниялар ўз ресурслари ва ваколатларидан солиқ юкини музокара қилиш ёки қонунчиликдан ўз фойдасига таъсир кўрсатиш учун фойдаланиши мумкин (масалан, лоббизм йўли билан) [8]. Шунинг учун биз компаниянинг ҳажми солиқ тўлашдан бўйин товлаш билан боғлиқлигини тадқиқ қиламиз.

Учинчидан, молиявий кўрсаткичлари яхши бўлган компаниялар, одатда, юқори солиққа тортиладиган даромадга эга ва шунинг учун даромад солиғи уларда юқори ҳисобланади. Шу сабабларга кўра, биз уларнинг солиқ мажбуриятларини минималлаштиришдан кўпроқ манфаатдор бўлишини, бошқача айтганда, солиқ тўлашдан бўйин товлашга мойил деб ҳисоблаймиз. С. Эичфелдер ва Ф. Ҳечтнер [6] даромадли компаниялар кўпроқ ресурсларга эга эканлигини, бу эса уларга солиқларни камайитишга ёрдам берадиган яхши солиқ маслаҳатчилари ёллаш имконини беришини таъкидлайдилар. Шундай қилиб, биз компаниянинг молиявий кўрсаткичлари ва солиқ тўлашдан бўйин товлаш ўртасида ижобий алоқани ўрнатамиз.

Тўртинчидан, Л. Миллс, К. Невберри [16] ва Ж. Друскер [4] компаниянинг левереджи ва солиқ тўлашдан бўйин товлаш ўртасидаги салбий муносабат мавжудлигини тушунтиради. Уларнинг фикрига кўра, баъзи компаниялар солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва у билан молиявий ҳисоботларда қарзларни узиш ҳамда левереджни камайитиш орқали мувозанатга эга бўлган молия тизимини яратадилар. Бундай компаниялар катта миқдордаги пулни компаниянинг молиявий ҳисоботларида қарз сифатида кўрсатилишига йўл қўймаслик учун солиқ тўлашдан бўйин товлаш тадбирларидан фойдаланадилар.

Иккала гуруҳни солиштирганда тавсифловчи статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, ўртача солиқ тўлашдан бўйин товловчи компаниялар қонунга мувофиқ ишлайдиган компанияларга қараганда, тарқоқ маълумотлар кўра, паст молиявий кўрсаткичларга эга.

Бироқ левередж, яъни қарзнинг активга нисбати билан ўлчанадиган муносабати бўйича юқоридаги солиқ тўлашдан бўйин товловчи компаниялар қонунга мувофиқ ишлайдиган компаниялар билан таққосланганда, ҳар иккала гуруҳда ҳам солиқ тўлашдан бўйин товлашнинг бир хил юқори стандарти мавжуд. Жами активларнинг табиий логарифми сифатида ўлчанадиган ўлчам бўйича бу икки гуруҳ унчалик фарқ қилмайди ва ўртача ўлчамда уларни солиштириш мумкин.

Ўтказилган тадқиқотларимиз асосида солиқ тўлашдан бўйин товлоччи компанияларнинг маълумотларни ошкор қилиш интизоми йилдан йилга заифлашаётгани ҳақида хулосага келдик. Аксинча, қонунга мувофиқ ишлайдиган компаниялар ўзларининг молиявий ҳисоботларини мунтазам равишда тақдим этадилар. Бу тенденцияни Руминия тажрибасидан кўриш мумкин. Шундай қилиб, 2013 молия йилида солиқ тўлашдан бўйин товланган 190 та компания ўз молиявий ҳисоботларини эълон қилган бўлса, 2017 йилда солиқ тўлашдан бўйин товлаётган компаниялар сони 75 тага қисқарди [15]. Сабаби, бундай компанияларнинг давлат органлари ва бошқа манфаатдор томонларга молиявий маълумотларни тақдим этиш учун рағбатлари пастроқ.

Бизнинг асосий хулосаларимиз сиёсий ҳокимият назариясига мос келади [2]. Бу назарияни биринчи бўлиб С. Сиегфриед [18] таърифлаган бўлиб, у йирик компаниялар сиёсий жараёнга кичик компанияларга қараганда кўпроқ ўз фойдасига таъсир кўрсатишга қодирлигини таъкидлайди. Хусусан, йирик компаниялар солиқ юкини музокаралар олиб бориш ёки қонунчиликка ўз фойдасига таъсир кўрсатиш учун (масалан, лоббизм йўли билан) ўз ресурслари ва ваколатларидан фойдаланиши мумкин, бунинг натижасида кичикроқ компанияларга қараганда камроқ солиқ тўлайдилар. Ҳақиқатан ҳам, регрессион таҳлил натижалари жами активларнинг масштаби ва бир нечта ўлчов кўрсаткичлари (жами активлар, ходимлар сони, сотиш ҳажми)ни белгиловчи баланс солиқлари ўртасида ижобий ва муҳим муносабатни кўрсатади. Компания қанчалик йирик бўлса, солиқ тўлашдан бўйин товлашга шунчалик мойил бўлади.

Шунингдек, биз молиявий кўрсаткичлар ва жами активларнинг масштаби бўйича баланс солиқлари фарқлари ўртасида сезиларли салбий муносабатни аниқладик, бу аслида солиқ тўлашдан бўйин товлашга ижобий таъсир кўрсатади. Компаниянинг рентабеллиги қанчалик юқори бўлса, солиқ тўлашдан бўйин товлаш эҳтимоли шунчалик кам бўлади. Худди шундай хулосани Д. Ҳиггинс [10], А. Аллен [1], М.А. Мажеед ва С. Ян [13] ўз тадқиқотларида таъкидлашган. Левередж билан солиқ тўлашдан бўйин товлаш ўртасида ҳам салбий боғлиқлик мавжудлиги таъкидланган. Ажабланарлиси шундаки, динамик солиқ қоидалари даромад солиғи тўловчилар ўртасида солиқ тўлашдан бўйин товланишнинг очиқчасига ошишига олиб келмади.

Юқорида қилинган таҳлиллардан келиб чиқиб, биз қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Айрим компанияларга имтиёзлар бериш, бошқаларига эса бу имтиёзларни тақдим қилмаслик мувозанатда ишлашни талаб қиладиган товар бозорида мувозанатнинг бузилишига олиб келади. Бу ҳолат эса давлатнинг аралашувисиз, компанияларнинг ўзлари томонидан, хусусан, солиқ тўлашдан бўйин товлаш туфайли мувозанатга олиб келади. Бу ҳолат Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги томонидан норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни уларнинг ижро этиш жараёнидаги ҳуқуқбузарликлар юзасидан экспертизадан ўтказиш бўйича комплекс ишларни амалга оширишни тақозо этади.

2. Компанияларнинг ҳажми солиқни тўлашдан бўйин товланиш давом этишига таъсир қиладди, бу эса йирик компаниялар кичикроқ компанияларга қараганда кўпроқ ваколатга эга ва сиёсий жараёнга бошқаларга қараганда кўпроқ таъсир кўрсатиши билан изоҳланади. Ушбу тоифадаги компанияларнинг айбини исботлаш жуда қийин, чунки алоқа ва таъсир даражаси анча юқори (сиёсий даражаси).

3. Айланма қанча кўп бўлса, фойда шунчалик кўп бўлади, албатта, даромад солиғи ҳам шунчалик юқори бўлади. Шу сабабларга кўра, айланмаси ва даромади юқори бўлган компаниялар солиқ мажбуриятларини минималлаштиришдан манфаатдор, бошқача айтганда, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатларига кўпроқ мойил бўлади. Бундай ҳолда, ушбу компаниялар солиқ мажбуриятларини минималлаштириш учун турли хил ҳуқуқий воситаларга мурожаат қилишади.

4. Компаниянинг левередж қобиляти ва солиқ тўлашдан бўйин товлаш ўртасида салбий боғлиқлик мавжуд. Баъзи компаниялар солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва у билан молиявий ҳисоботларда қарзларни узиш ҳамда левереджни камайтириш орқали мувозанатга эга бўлган молия тизимини яратишни хоҳлайдилар. Бундай компаниялар катта миқдордаги пулни компаниянинг молиявий ҳисоботларида қарз сифатида кўрсатилишига йўл қўймаслик учун солиқдан қочиш тадбирларидан фойдаланадилар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Allen, A., Francis, B. B., Wu, Q., & Zhao, Y. (2016). Analyst coverage and corporate tax avoidance. *Journal of Banking & Finance*, 73, 84–98.
2. Belz, T., von Hagen, D., & Steffens, C. (2019). Taxes and firm size: Political cost or political power? *Journal of Accounting Literature*, 42(C), 1–28.
3. Blanch, J. M. (2016). Observaciones en torno a la formacion historica de la regla 'in dubio contra fisco (pro fisco)' y a la recta interpretaci3n de mod. l. sing. de praescript. d. 49.14.10.
4. Drucker, J. (2010). Google 2.4% rate shows how \$60 billion is lost to tax loopholes. Retrieved 05 January, 2019 from <https://www.bloomberg.com/news/2010-10-21/google-2-4-rate-shows-how-60-billion-u-s-revenue-lost-to-tax-loopholes.html>.
5. Dyreng, S. D., Hanlon, M., & Maydew, E. L. (2008). Long-run corporate tax avoidance. *The Accounting Review*, 83(1), 61–82.
6. Eichfelder, S., & Hechtner, F. (2018). Tax compliance costs: Cost burden and cost reliability. *Public Finance Review*, 46(5), 764–792.
7. Gottschalk, P. (2010). Categories of financial crime. *Journal of Financial Crime*, 17(4), 441–458.
8. Gupta, S., & Newberry, K. (1997). Determinants of the variability in corporate effective tax rates. evidence from longitudinal data. *Journal of Accounting and Public Policy*, 16(1), 1–34.
9. Hanlon, M., & Heitzman, S. (2010). A review of tax research. *Journal of Accounting and Economics*, 50(2-3), 127–178.
10. Higgins, D., Omer, T., & Phillips, J. (2015). The influence of a firm's business strategy on its tax aggressiveness. *Contemporary Accounting Research*, 32(2), 674–702.
11. Lanis, R., & Richardson, G. (2012). Corporate social responsibility and tax aggressiveness, An empirical analysis. *Journal of Accounting and Public Policy*, 31(1), 86–108.
12. Lipatov, V. (2012). Corporate tax evasion. The case for specialists. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 81(1), 185–206.
13. Majeed, M.A., & Yan, C. (2019). Financial statement comparability and corporate tax avoidance: Evidence from China. *Economic Research-Ekonomika Istraživanja*, 32(1), 1813–1843.

14. Martinez, A.L. (2017). Tax aggressiveness: a literature survey. *Journal of Education and Research in Accounting*, 11(special edition,6), 104–121.

15. Mihaela Mocanu, Sergiu-Bogdan Constantin & Vasile Răileanu (2021) Determinants of tax avoidance – evidence on profit tax-paying companies in Romania, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34:1, 2013-2033, DOI: 10.1080/1331677X.2020.1860794.

16. Mills, L., & Newberry, K. (2005). Firms' off-balance sheet and hybrid debt financing: Evidence from their book-tax reporting differences. *Journal of Accounting Research*, 43 (2), 251–282.

17. Richardson, G., Taylor, G., & Lanis, R. (2015). The impact of financial distress on corporate tax avoidance spanning the global financial crisis. *Economic Modelling*, 44, 44–53.

18. Siegfried, J. (1972). The relationship between economic structure and the effect of political influence: Empirical evidence from the corporation income tax program [Ph.D. dissertation]. cited in Stickney and McGee. (University of Wisconsin) (1982).

19. Stickney, C., & McGee, V. (1982). Effective corporate tax rates – The effect of size, capital intensity, leverage, and other factors. *Journal of Accounting and Public Policy*, 1(2), 125–152.